

Регіональні дослідження впливу прикордонної торгівлі на життєдіяльність мешканців прикордоння

Розглянуто вплив прикордонної торгівлі на життєдіяльність мешканців прикордоння на основі соціологічного дослідження, а також дотичних регіональних досліджень. Вивчено поведінку й мотивацію людей у різних аспектах (залежно від віку, національності, соціального стану, освіти, місця проживання тощо) та умови, що визначають масовість зайнятих у прикордонній торгівлі, формування транскордонних потоків на основі соціальних ознак. Обґрунтовано роль та місце прикордонної торгівлі в життєдіяльності населення прикордонних територій. Запропоновано напрями вдосконалення нормативно-правової бази організації прикордонної торгівлі в умовах участі України в СОТ.

Ключові слова: прикордонна торгівля, прикордонна територія.

Перехід від централізованої планової економіки до ринкової спричинив посилення асиметрії розвитку країн, зокрема на регіональному рівні. Хоча на ранніх стадіях перехідного періоду більшість країн пережила економічну кризу, подолання цього етапу відбувалося по-різному. У багатьох країнах перехідний період відбувався за відносно стабільних політичних та економічних умов, що постійно поліпшувалися. Чеська Республіка, Угорщина і меншою мірою Польща, Словаччина та країни Балтії змогли підтримувати своє економічне зростання впродовж 1990-х років. Інші пройшли випробовування політичною нестабільністю та економічним спадом. Це стосується більшості країн СНД і всіх держав, що виникли в результаті розпаду Югославії, за винятком Словенії, де темпи економічного зростання були на рівні розвинених країн.

Початок 1990-х років для жителів України був часом драматичних змін: зупинялися десятки великих підприємств, які забезпечували роботою сотні тисяч людей, на виробництві роками не виплачували заробітну плату, затримувалися виплати в бюджетних сферах, висока інфляція «з'їдала» заощадження. Із зміною виробничих відносин мінялися погляди людей на свою роль у житті суспільства, рушилися звичні уявлення про соціальний успіх і респектабельність. І саме прикордонна торгівля стала для багатьох із них єдиним засобом виживання.

Актуалізація на сучасному етапі дослідження проблематики прикордонної торгівлі зумовлюється, зокрема, загрозами та проблемами, що виникли у зв'язку із світовою фінансовою кризою. Головною економічною проблемою України в цій ситуації може стати масове безробіття. Через світову фінансову кризу рівень безробіття в Україні може зрости до 8% [1]. І саме прикордонна торгівля, як і в 1990-х роках, може стати стратегією виживання для багатьох людей.

За окремими дослідженнями [3; 4] було виявлено, що існуючий рух через кордон значною мірою формується населенням, що мешкає у прикордонній місцевості. Наприклад, як українці, так і поляки, що здійснюють закупівлю товарів на суміжній прикордонній території сусідньої країни, найчастіше є жителями місцевостей, локалізованих на віддалі до 50 км від кордону [2].

Зустрічається таке тлумачення прикордонної торгівлі: дрібна «човникова» торгівля мешканців прикордонних місцевостей (яка також називається «при-

кордонний обмін»); організована «човникова торгівля»; неофіційна чи «напівофіційна» торгівля [3]. Проте такий підхід не повністю описує явище прикордонної торгівлі, а здебільшого ототожнює прикордонну торгівлю з «човниковою», водночас додаючи їй дещо негативного забарвлення.

Найповніше, на наш погляд, прикордонна торгівля визначається як зовнішня торгівля, яка здійснюється юридичними чи фізичними особами, що проживають (зареєстровані) на прикордонній території країни з метою задоволення власних потреб чи потреб населення через транскордонні ринки на основі міждержавних угод чи відповідних документів [4].

Та все ж автори зробили спробу вивчити думки мешканців Львівської області, які мають практичний досвід діяльності у прикордонній торгівлі під час дослідження впливу прикордонної торгівлі на соціально-економічний стан регіону. В соціологічному дослідженні, яке проводилося у період з 7 липня по 8 серпня 2008 р., взяли участь 563 особи. Серед них 51% жінок та 49% чоловіків. Найчисленнішу вікову категорію становили особи працездатного віку, а саме: до 20 років – 2%, 21–30 років – 23%, 31–40 років – 31%, 41–50 років – 29%, 51–60 років – 12% та старше 60 років – 3%. Серед опитаних 46% осіб з вищою освітою, 34% осіб із середньою спеціалізованою освітою, 14% із середньою професійною та 5% осіб володіють середньою загальною освітою.

Респонденти обиралися таким чином:

- з населення прикордонних територій, що мешкає поблизу пунктів перепуску через кордон (Шегині та Медика, Хирів, Краківець та Смільниця);
- з населення сільської місцевості;
- з населення невеликих міст, у якого майже відсутня можливість працевлаштування населення;
- з мешканців Львова, які нині працюють на Краківському та Південному ринках і в більшості випадків втратили основне місце роботи у промисловості.

Контактність жителів прикордоння залежить від близькості до кордону місця проживання та наявності поблизу пункту перетину кордону. Слід зауважити, що 76% території України є прикордонні, вони межують із розвиненими країнами та країнами, що динамічно розвиваються, і явище прикордонної торгівлі зі своїми особливостями є характерним для всіх цих, без винятку, територій. Загалом по

Рис. 1. Ототожнення прикордонної торгівлі з іншими явищами та поняттями

регіону 10% опитаних відвідують Польщу дуже часто, 21% – часто, 20% – рідко, 20% – дуже рідко і 29% взагалі не відвідують.

У процесі дослідження прикордонної торгівлі виявлено, що її ідентифікують із такими явищами, поняттями, як «човникова» торгівля, нелегальна торгівля, зовнішньоекономічна діяльність тощо. Так, 26% опитаних вважають, що прикордонна торгівля – це нелегальна торгівля з метою заробітку, 23% – це човникова торгівля, 21% – це закупівля товарів на суміжній території у межах дозволеної згідно з законодавством суми, 17% – зовнішньоекономічна діяльність та 13% – супутня закупівля товарів під час відрядження, сезонних робіт тощо (рис. 1). Можна зазначити, що відсутність наукової ідентифікації явища «прикордонна торгівля» зумовлює різноманітне її тлумачення пересічними громадянами.

Як показує дослідження, 50% людей, що займаються прикордонною торгівлею, – це жінки різного віку. Окрім позитиву (додатковий дохід у сімейний бюджет), така діяльність має і негативні сторони, які істотно впливають на соціально-економічний розвиток регіону. Так, нерегламентована робота, часто цілодобова, важкі вантажі, холод і дощі не додають здоров'я жінкам, а відтак виникають несприятливі ситуації у сім'ї, у сфері виховання дітей тощо.

Понад 70% людей, зайнятих прикордонною торгівлею, мають вищу і неповну вищу освіту у всіх опитаних регіонах. Тобто в прикордонній торгівлі зайняті найактивніші та наймобільніші люди, дуже часто з вищою освітою, педагоги, працівники культури. Це пов'язано з тим, що високий рівень освіти допомагає орієнтуватися у складних умовах, розбиратися в цінах, налагоджувати ділові контакти, зв'язки з постачальниками, з міліцією, митницею і т. д. Але все-таки насторожує масова зайнятість працездатного освіченого населення віком від 21 до 50 років.

Щодо доходів від прикордонної торгівлі, то для осіб з основним доходом до 2500 грн. вона є додатковим джерелом надходжень у сімейний бюджет, а з основним доходом понад 2500 грн. – це підприємці, основним джерелом доходів яких є прикордонна торгівля, офіційно зареєстрована під іншими видами діяльності. Простежується тенденція у малих містах: дохід мешканців від прикордонної торгівлі не менший від основного заробітку.

Враховуючи, що за дослідженнями Світового банку трудова міграція охоплює не лише осіб, що виїжджають на роботу (заробітчани), а й осіб, зайнятих торгівлею (комерційна міграція), то одним із найбільших потоків трудової міграції в Україні є неорганізована («човникова») прикордонна торгівля. «Човниковий» бізнес – це сфера діяльності, яку створили самі люди на руїнах державної торгівлі і планового розподілу у перехідний період до приватної торгівлі.

«Човники» з відносною регулярністю купують товари в одному регіоні, а продають в іншому. Невід'ємними рисами «човникового» бізнесу є:

- обмежена кількість товару, яку може привезти «човник»;
- безпосередня участь «човника» у процесі закупівлі товару, його доставці і реалізації.

У Львові дещо інші масштаби прикордонної торгівлі – населення переважно вважає її нелегальною і тому заперечує свою причетність до такої діяльності. Хоча з відповідей на інші питання стає зрозумілим, що львів'яни активно займаються прикордонною торгівлею. Такі відповіді, на наш погляд, зумовлені різним менталітетом мешканців малих та великих міст.

Переважає більшість опитаних (58%) закуповує у Польщі товари першої необхідності (їжа, засоби гігієни, одяг), 32% – товари довготривалого вжитку

(меблі, інструменти, прилади), 10% – товари розкоші (золото, коштовності, дорогі меблі, автомобілі).

Перевага товарів польського виробника над вітчизняними полягає у їх нижчій ціні (52%) та кращій якості (26%), а також у кращому асортименті (17%). 5% опитаних закуповує певні товари у Польщі, тому що вони відсутні на місцевих ринках. Можна стверджувати про чільне місце польського виробника на місцевих ринках, оскільки значна частина опитаних закуповує товари у Польщі здебільшого для торгівлі.

Для кожного п'ятого опитаного прикордонна торгівля є засобом виживання у кризовій ситуації, а кожний третій займається прикордонною торгівлею від 1991 р. і донині. Тобто для опитаних прикордонна торгівля має важливе значення у їх повсякденному житті, оскільки для більшості це основний заробіток.

На наш погляд, осіб, учасників прикордонної торгівлі, можна розділити на декілька груп за мотивацією здійснення торгівлі. Перш за все, це **задоволення власних потреб у товарах чи послугах**, які є якіснішими чи дешевшими на суміжних прикордонних територіях. По-друге, **це задоволення потреб у товарах чи послугах, які відсутні на місцевому ринку**. По-третє, це здійснення **торгівлі з метою заробітку** тощо (рис. 2).

Учасники прикордонної торгівлі – 23% респондентів-підприємців вищезазначеного опитування – позитивно оцінюють досвід, набутий нами у процесі транскордонної співпраці. Зокрема вказують, що, окрім можливості отримати основний або додатковий дохід до сімейного бюджету, вони змогли набути навичок ведення бізнесу в сусідніх країнах, краще пізнати менталітет і культуру інших народів, підвищити рівень знання іноземних мов.

Таким чином, учасники прикордонної торгівлі є значним потенціалом для розвитку підприємництва. По-перше, вони отримують досвід підприємницької діяльності. По-друге, більшість із них є освіченими людьми, які вимушено залишили свою професійну кар'єру, високий рівень загальної освіти дозволяє їм швидше опанувати новими видами діяльності [5]. Прикордонна торгівля – це істотний зовнішній чинник, що впливає на активізацію підприємницької активності у прикордонних територіальних співтовариствах, а отже, і на розвиток регіональної економіки.

Рис. 2. Мотивація зайнятості у прикордонній торгівлі

У результаті дослідження зроблено висновки про те, що прикордонна торгівля є значимим чинником розвитку підприємництва, потенціал якого, на жаль, використовується ще недостатньо. На нашу думку, поведінка суб'єктів прикордонної торгівлі багато в чому залежатиме від політики держави, від того, наскільки сприятливими будуть умови для створення і функціонування нових малих підприємств – як у торгівлі та сфері послуг, так і у виробничому секторі.

Напрями нинішньої державної підтримки малого підприємництва сприяли швидкому його розвитку і мали б сприяти поступовому інтегруванню суб'єктів прикордонної торгівлі в традиційну торгову мережу, тобто тих осіб, які не бажають змінювати свою діяльність, а хочуть залишатися суб'єктами прикордонної торгівлі.

Однак фізичні особи, зайняті в прикордонній торгівлі, перебувають поза сферою уваги та діяльності влади. Нині прикордонна торгівля залишається стихійним місцем роботи. На нашу думку, доцільно організувати цю діяльність, як це відбувається в інших країнах. Іншими словами, регіональна політика підтримки підприємництва та регіональна політика розвитку транскордонного співробітництва слабо пов'язані одна з одною.

Проблема перетину кордону є однією з найважливіших. Державною підтримкою прикордонної торгівлі можна вважати послаблення вимог візи для резидентів прикордоння і безмитного статусу щодо вантажу в межах певної ваги і суми, що буде надзвичайно ефективним для розвитку прикордонної торгівлі та стимулювання місцевих економік. Тобто угода про малий прикордонний рух, наприклад, між Україною та Польщею, стимулює мешканців прикордоння, які проживають у 50-кілометровій зоні до здійснення прикордонної торгівлі.

Та все ж простій на пропускних пунктах при перетині міжнародних кордонів є не тільки незручністю для мандрівників, але і серйозним бар'єром для економічного розвитку і прикордонної торгівлі. Успіх прикордонної торгівлі залежить від здібностей індивіда, вміння під час перетину кордону уникнути платежів великої офіційної чи неофіційної оплати.

Прикордонна торгівля, а саме її суб'єкти, високочутлива до обмежень, що накладені національним урядом. Тобто втручання уряду в інших випадках є серйозним бар'єром для прикордонної торгівлі. Йдеться, зокрема, про відкриття віз, оформлення закордонних паспортів. Крім того, однобічна закритість кордону знижує обсяги торгівлі і приносить збитки населенню. Це ж стосується насильницького закриття базарів, що підтримують прикордонну торгівлю. Ефективність урядово-накладених перешкод є слабкою (обмеженням часто протистоїть контрабанда або неофіційні платежі). Зазвичай це прямолінійний і дорогий інструмент із руйнівним зіткненням на прибутку і добробуті бідного населення.

Отже, **прикордонна торгівля – це значне явище в життєдіяльності прикордонних територій**. Дана форма зайнятості, попри всі її негативні моменти, стала достатньо життєздатною і має для прикордонних регіонів (передусім) позитивне соціальне значення, а саме: сприяє самозайнятості частини населення; створенню нових дрібно-гуртової та роздрібної торговельних мереж і робочих місць; розвитку малого підприємництва; забезпеченню мешканців споживчими товарами в широкому асортименті, часто дешевими і більш доступними; створенню конкурентного середовища та розбудові прикордонної інфраструктури. Тому його треба вивчати з метою підвищення життєвого рівня мешканців та конкурентоспроможності регіонів, а також нівелювання негативів та вирішення соціальних проблем, які у зв'язку з цим виникають.

Перш за все, необхідно вдосконалити і уніфікувати нормативно-правову базу України в сфері прикордонної торгівлі. Необхідно внести зміни до законів України «Про зовнішньоекономічну діяльність» та «Про транскордонне співробітництво». Законодавчо встановити, що:

- прикордонна торгівля – це зовнішня торгівля, яка здійснюється юридичними чи фізичними особами, що проживають (zareєстровані) на прикордонній території країни з метою задоволення власних потреб чи потреб населення прикордонних територій через транскордонні ринки на основі міждержавних угод чи відповідних документів;
- прикордонну територію визначити на рівні області, що зумовлене можливостями оцінки кон'юнктури регіональних, зокрема транскордонних ринків та їх регулювання;
- суб'єкти прикордонної торгівлі – фізичні та юридичні особи, які проживають / zareєстровані на прикордонній території.

Слід також розробити організаційно-економічні механізми розвитку прикордонної торгівлі, враховуючи розширення ЄС до кордонів України (Угода про місцевий прикордонний рух) та участь України у СОТ. Організація ефективної підтримки розвитку прикордонної торгівлі неодмінно потребує формування розвиненої інфраструктури, що є невід'ємним компонентом ринкових відносин і створює сприятливі умови для розвитку бізнесу, в тому числі й малого.

Саме інфраструктура транскордонного ринку забезпечує діяльність підприємців – суб'єктів прикордонної торгівлі та сприяє підвищенню її ефективності. Важливо створити взаємоузгоджену транскордонну ринкову інфраструктуру, що діє ефективно. Для цього необхідно об'єднати зусилля органів влади всіх рівнів двох суміжних країн і ділові кола транскордонного регіону, а також задіяти Асоціації транскордонної співпраці – єврорегіони як спільний консультативний і координаційний орган.

Список використаних джерел

1. Вслід за кризою в Україну йде безробіття [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.liga.net/ukr/news/NU085252.html>.
2. Umowa mi dzy Rz dem Rzeczypospolitej Polskiej a Gabinetem Ministrow Ukrainy o zasadach ruchu osobowego z dnia 30 lipca 2003 r. (MP z 2003 r., nr 56 poz. 878, z po n. zm.) [Електронний ресурс] / G uwny urzadz statystyczny – 2003. – Режим доступу: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/ xber/gus/PUBL_OZ_badanie_pilot_obr_tow_i_uslug_w_ruchu_granicz_na_granicy_polsko-ukra_4kw_2008.pdf.
3. Дослідження наслідків вступу Польщі до Європейського Союзу для Західної України [Електронний ресурс] / Центр підтримки бізнесу «Ню-бізнес» – Режим доступу : <http://www.bsc.lviv.ua/konsulting /modules.php?name=Pages&go=page&pid=16>.
4. Мікула Н. А. Прикордонна торгівля як явище соціально-економічного розвитку / Н. А. Мікула, І. Р. Тимечко // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Міжрегіональне співробітництво: стан та перспективи. Випуск 4. – Львів, 2007. – С. 98–113.
5. Внесок транскордонного співробітництва домогосподарств у зростання новостворених малих підприємств у Західній Україні / [Н. Б. Ісакова, В. Ю. Грига та ін.] // Регіональна економіка. – 2007. – № 4. – С. 41-52.

Тимечко І.Р., Микула Н.А., Муzychuk О.Е. Региональные исследования влияния пограничной торговли на жизнедеятельность жителей пограничья.

Рассмотрено влияние пограничной торговли на жизнедеятельность жителей пограничья на основе социологического исследования, а также касательных региональных исследований. Изучены поведение и мотивация людей в разных аспектах (в зависимости от возраста, национальности, социального состояния, образования, места проживания и т. д.) и условия, определяющие массовость занятых в пограничной торговле, формирование трансграничных потоков на основе социальных признаков. Обоснованы роль и место пограничной торговли в жизнедеятельности населения пограничных территорий. Предложены направления совершенствования нормативно-правовой базы организации пограничной торговли в условиях участия Украины в ВТО.

Ключевые слова: пограничная торговля, пограничная территория.

Tymechko I.R., Mikula N.A., Muzychuk O.Ye. Regional Research of the Impact of the Border Trade on the Vital Functions of Habitants of Frontier.

Influence of the border trade on the vital functions of frontier habitants on the basis of sociological research, and also tangent regional researches has been considered. A conduct and motivation of people in different aspects (depending on age, nationality, social state, education, places of residence and others like that) and terms which determine mass character of those busy in the frontier, the forming of transborder streams on the basis of social features have been studied. Trends of perfection of normative-legal base of organization of the border trade in the conditions of participation of Ukraine in WTO have been offered.

Key words: border trade, boundary territory.

Надійшло 07.09.2009 р.